

ЩОДО ПРИНЦИПУ ДОСУДОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРІВ

Господарському судочинству притаманні деякі специфічні інститути, мета існування та впровадження яких спрямовані на розгляд та вирішення господарських спорів. Одним з таких інститутів є інститут досудового врегулювання господарських спорів, який являє собою сукупність правових норм та має ознаки, які притаманні основним засадам (принципам) господарського судочинства, а саме: нормативне врегулювання, визначення особливостей розгляду та вирішення спору, самостійний порядок та вираження і практичне значення.

Досудовий порядок врегулювання спорів, подання та зміст претензії, претензійна робота були і залишаються актуальними у дослідженнях як господарського права, так і процесуалістів. Так, у працях Г. Л. Знаменського, В. Д. Чернадчука, В. Е. Беляєвич, В. Н. Можейко, Н. О. Абрамова, Я. Прокопенко та інших були висвітлені питання стосовно зазначеного інституту господарського процесу, однак деякі з них потребують окремого дослідження та уточнення.

Метою статті є визначення поняття, змісту та застосування досудового врегулювання господарських спорів і визначення його як галузевого принципу господарського судочинства.

Порядок досудового врегулювання визначається розділом II Господарського процесуального кодексу України, ст. 5 якого зазначає, що сторони застосовують заходи досудового врегулювання господарського спору за домовленістю між собою. Звідси випливає, що сторони можуть обумовити в договорі порядок й умови досудового врегулювання спору. Крім того, розділом II ГПК України встановлено порядок і умови пред'явлення претензії, строків її розгляду, повідомлення про результати такого розгляду та ін. Стаття 11 ГПК України встановлює порядок врегулювання спорів, які виникають при зміні й розірванні господарських договорів.

Становлення інституту відбулось за радянської господарської системи через закріплення претензійного порядку розв'язання спорів, що виникали між підприємствами та організаціями, та його застосування давало можливість соціалістичним організаціям у короткі строки розв'язувати господарські спори без звернення до арбітражу та захищати порушені права і законні інтереси [1, 44–46]. Деякі вчені вважали цей порядок як передумову права на позов у процесуальному значенні [2, 21].

Таким чином, досудовий порядок вирішення спорів між суб'єктами господарювання може застосовуватись виключно за бажанням суб'єктів господарювання. Можливі два варіанти. Перший — якщо сторони передбачили у договорі, що досудовий порядок врегулювання спору є для них обов'язковим, і тільки у разі неможливості врегулювати спір у досудовому порядку вони звер-

таються до суду. Другий — якщо такої вказівки договір не містить, але суб'єкт господарювання має бажання спробувати вирішити спір без звернення до суду. Уявляється, що відсутність у договорі вказівки на обов'язковість досудового врегулювання спорів не виключає можливості сторін звернутися до контрагента з претензією, але робити таке звернення жодна зі сторін не зобов'язана. Отже, в останньому випадку досудовий порядок врегулювання будь-яких господарських спорів є виключно правом господарюючих суб'єктів, а не їх обов'язком.

З цих правил є два виключення. Перше стосується тих господарських відносин, щодо яких законодавством встановлено спеціальний, відмінний від передбаченого ГК України і ГПК України порядок вирішення спорів у досудовому порядку. Законодавчими актами, що передбачають такий порядок, зокрема, є Кодекс торговельного мореплавства від 9 грудня 1994 р., Повітряний кодекс від 4 травня 1994 р., постанова Кабінету Міністрів України від 6 квітня 1998 р. № 457 «Про затвердження Статуту залізниць України», Наказ Міністерства транспорту України від 14 вересня 1997 р. № 363 «Про затвердження Правил перевезень вантажів автомобільним транспортом в Україні» та ін.

Другий виняток полягає в тому, що ГПК України закріплює виключний перелік господарських спорів, на які не поширюється досудовий порядок їх вирішення. Це спори про визнання договорів недійсними, спори про визнання недійсними актів державних та інших органів, підприємств та організацій, які не відповідають законодавству і порушують права та охоронювані законом інтереси підприємств та організацій, спори про стягнення заборгованості за опротестованими векселями, спори про стягнення штрафів Національним банком України з банків та інших фінансово-кредитних установ, а також на спори про звернення стягнення на заставлене майно. Ці спори вирішуються виключно у судовому порядку.

Однак будь-які положення нормативних актів, які ставлять звернення до суду залежні від проведення досудової претензійної роботи, є неконституційними й такими, що порушують ст. 124 Конституції України — встановлено рішенням Конституційного Суду України від 9 липня 2002 р. № 15-рп/2002 (справа про досудове врегулювання спорів), де зазначено, що обов'язкове досудове врегулювання спорів, яке виключає можливість прийняття позовної заяви до розгляду й здійснення за нею правосуддя, порушує право особи на судовий захист. Можливість використання суб'єктами правовідносин досудового врегулювання спорів може бути додатковим засобом правового захисту, який держава надає учасникам певних правовідносин, що не суперечить принципу здійснення правосуддя виключно судом. Виходячи з необхідності підвищення рівня правового захисту, держава може стимулювати вирішення правових спорів у межах досудових процедур, однак їх використання є правом, а не обов'язком особи, яка потребує такого захисту. Таким чином, КС України вважає, що не тільки встановлені в законі, але й договірні правила досудового врегулювання не є перешкодою для звернення до суду з позовом. Але існує думка про те, що встановлення законом або договором досудового врегулювання спору за воле-

виявленням суб'єктів правовідносин не є обмеженням юрисдикції судів і права на судовий захист. КС України виходив із того, що кожна особа має право вільно обирати не заборонений законом спосіб захисту прав і свобод людини та громадянина, а також прав юридичних осіб, у тому числі і судовий захист, що передбачено ст. 8, ч. 4 ст. 13, ч. 5 ст. 55 Конституції України [3, 132].

Також Верховним Судом України з посиланням на зазначене Рішення Конституційного Суду України від 9 липня 2002 р. зазначається, що недотримання позивачем вимог ч. 2 ст. 188 Господарського кодексу України щодо обов'язку надсилання іншій стороні пропозицій про розірвання договору в разі виникнення такої необхідності не позбавляє позивача права звернутися за захистом порушеного права шляхом вчинення прямого позову до відповідача про розірвання договору (Постанова Верховного Суду від 17 червня 2008 р. № 8/32пд).

Чинне законодавство не містить визначення поняття «досудовий порядок врегулювання господарських спорів». У літературі під ним розуміють: сукупність заходів, які підлягають здійсненню стороною, права якої порушено, для безпосереднього вирішення спору, що виник, зі стороною, яка є порушником майнових прав чи інтересів [4, 76].

Деякі автори вважають, що досудове врегулювання господарських спорів — це сукупність заходів, здійснених підприємствами та організаціями, права яких порушені, для безпосереднього вирішення спорів, що виникли, з підприємствами та організаціями, які порушили майнові права та інтереси, до звернення з позовом до господарського суду [5, 18–22].

Досудовий порядок обумовлюється пред'явленням особливого документа — претензії. Претензія — це матеріально-правова вимога одного з учасників спірних правовідносин до іншого, що являє собою засіб врегулювання конфлікту самими сторонами без втручання інших осіб із боку держави і у вигляді господарського суду [6, 52].

Пред'явлення претензії, порядок і строки її розгляду, повідомлення заявника про результати розгляду, а також відповідальність за порушення строків розгляду претензії, передбачені ст. ст. 6–9 ГПК України, ст. 222 ГК України. Частина 1 ст. 222 ГК України містить загальне правило, згідно з яким учасники господарських відносин, що порушили майнові права або законні інтереси інших суб'єктів, зобов'язані поновити їх, не чекаючи пред'явлення їм претензії чи звернення до суду. Слід погодитись з думкою про те, що декларативність цієї норми зумовлена відсутністю будь-яких санкцій за невиконання правопорушником обов'язку поновити порушені права або інтереси інших суб'єктів [7, 377]. Уявляється доцільними ввести зазначену відповідальність та її ініціювання на розсуд суду. Також претензійний порядок на сьогоднішній день передбачений деякими міжнародними нормативно-правовими актами, деякі з них ратифіковані Верховною Радою України та переважають над вітчизняними у порядку діючого законодавства. Так, обов'язковий претензійний порядок встановлений Конвенцією для уніфікації деяких правил, що стосуються міжнародних повітряних перевезень, від 12 жовтня 1929 р. (Варшавська кон-

венція) зі змінами відповідно до глави I Гаагського протоколу від 28 вересня 1955 р., Угодою про міжнародне залізничне вантажне сполучення (УМВС) (набрала чинності 1 листопада 1951 р.) та Конвенцією про міжнародні залізничні перевезення (КОТІФ) від 9 травня 1980 р. згідно з текстом Протоколу змін від 3 червня 1999 р.

На думку С. Ф. Домбровського, претензійні документи до винних юридичних осіб або фізичних осіб-підприємців дають можливість бухгалтерії, фінансовому, економічному або юридичному відділам контролювати виконання договірних зобов'язань, витрачання матеріалів, стягувати у конкретних посадових осіб завдані збитки [8, 222]. Пред'являючи претензії, один суб'єкт господарювання вказує іншому на його неправильні дії або помилки, які неправомірно зачіпають його інтереси, і вимагає їх усунення або виправлення добровільно, посилаючись при цьому на нормативний акт і фактичні обставини справи. У цьому полягає суть кожної претензії [9, 91].

Відповідно до цих норм претензія повинна викладатися тільки в письмовій формі з дотриманням вимог щодо змісту і основних її реквізитів. У ній необхідно чітко і вичерпно викласти дані про учасників спору, навести їх повне найменування, поштові і банківські реквізити з посиланням на чинне законодавство та умови договору (контракту). В претензії також викладаються конкретні вимоги до її одержувача про відновлення порушеного права заявника претензії з посиланням на докази (документи), якими підтверджуються обставини, що стали підставою для заяви претензії. У разі, коли вимоги претензії мають грошову оцінку, то в додатку до претензії або в самому тексті претензії необхідно викласти чіткий і обґрунтований розрахунок. В обґрунтування претензії заявник повинен додати до неї необхідні документи в оригіналі чи в належно засвідчених копіях (квитанції, довідки, акти передачі-прийому продукції, довіреності, акти експертизи тощо, залежно від характеру і категорії спору). Вважається, що вимоги змісту запропонованої потерпілою стороною претензії і порядку її пред'явлення не можуть вважатися імперативними, а швидше допоміжними, диспозитивними, якщо інші умови досудового врегулювання не встановлені в господарському договорі [10, 709].

На практиці досудовий порядок здійснюється шляхом претензійної роботи. Реальність такого порядку врегулювання виникаючих господарських спорів забезпечується наявністю юрисконсультів в переважній кількості підприємств і організацій, а також дедалі більшою юридичною грамотністю керівників підприємств та організацій. Успіх такого порядку вирішення спорів залежить, насамперед, від серйозності ставлення до претензійної порядку як з боку заявників претензій, так і з боку тих, кому вони адресуються. Якщо претензія складається обдуманно, ґрунтовно, переконливо, з посиланнями на правові норми і розглядається вона серйозно, то це є запорукою врегулювання конфлікту самими сторонами без доведення його до господарського суду [11, 40].

Претензійна робота в абсолютній більшості випадків ведеться юридичною службою Зокрема, Л. Письменна вважає, що перевага такої форми організації претензійної роботи полягає в тому, що виконавець краще знає сутність спору

і сторону спору, оскільки він з нею працює. Може бути ухвалене компромісне рішення, швидше розв'язуються проблеми, що викликають спір [12, 35]. Натомість існує інша думка, що для підготовки претензійних матеріалів потрібні не спеціальні технічні знання (ними володіють працівники відділів-виконавців, які будь-який час представляють необхідні дані і пояснення), а правові, оскільки юридична обґрунтованість пред'явлених вимог — це успішне досудове врегулювання [13, 35–36].

Під час організації ведення претензійної роботи юридична служба має керуватися Загальним положенням про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 27 листопада 2008 р., та Рекомендаціями про порядок ведення претензійної та позовної роботи на підприємстві, в установі, які схвалені постановою колегії Міністерства юстиції України від 15 січня 1996 р. Також прийняті та діють окремі підзаконні нормативно-правові акти, які визначають претензійну роботу в окремих галузях та сферах господарювання, а саме: Правила подання та розгляду претензій (ст. ст. 130–137 Статуту): затверджені наказом Міністерства транспорту України від 28 травня 2002 р., Про ведення договірної та претензійно-позовної роботи в центральному апараті Мінвуглепрому: Наказ Міністерства вугільної промисловості України від 30 січня 2006 р., Про затвердження Положення про порядок ведення претензійної та позовної роботи в Комітеті: Наказ Державного комітету України по земельних ресурсах від 4 серпня 2006 р., Про затвердження Положення про порядок ведення претензійно-позовної роботи в державній судовій адміністрації: Наказ Державної судової адміністрації України від 2 листопада 2006 р., Про затвердження Положення про порядок ведення договірної та претензійно-позовної роботи: Наказ Державного комітету телебачення і радіомовлення України від 10 квітня 2007 р., Про затвердження Інструкції про порядок ведення претензійно-позовної роботи в Міністерстві аграрної політики України: Наказ Міністерства аграрної політики України від 19 червня 2007 р., Про затвердження Правил повітряних перевезень вантажів: наказ Державної служби України з нагляду за забезпеченням безпеки авіації від 14 березня 2006 р. та Статут залізниць України: затверджений постановою КМУ № 457 від 6 квітня 1998 р. Уточнює зазначені акти судова практика, а саме: оглядовий лист Вищого господарського суду України від 29 листопада 2007 р. «Про деякі питання судової практики застосування Статуту залізниць України, інших норм транспортного законодавства».

Уявляється доречним положення про те, що перевагою позасудового врегулювання спорів є те, що воно може бути застосоване й після закінчення встановленого строку позовної давності, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 267 ЦК України, особа, яка виконала зобов'язання після закінчення позовної давності, не має права вимагати повернення виконаного, навіть якщо вона в момент виконання не знала про закінчення позовної давності, а при судовому розгляді справи закінчення строку позовної давності є однією з підстав відмови в задоволенні позову.

Однак деякі фахівці вказують і на недоліки досудового порядку, зокрема, це: відсутність можливості отримання акта преюдиційного характеру: ухвали чи рішення суду, в яких безпосередньо встановлюються факти, що мали місце при виникненні певних правовідносин, наприклад договірних, і, відповідно, дається юридична оцінка вчиненим діям (резолютивна частина рішення); немає жодної гарантії на позитивне вирішення конфлікту (за статистикою всього лише 5 % спорів вирішуються в досудовому порядку); ймовірно, що винна сторона не відповість у встановлений законом термін на претензію або просто проігнорує її. Це дасть їй можливість затягнути вирішення спору й виграти мінімум 2–3 місяці до звернення до суду; претензійний порядок надає винній стороні можливість спотворювати обставини справи, перекручувати факти на свою користь, давати неповний перелік документів, приховувати обставини справ й ухилятися від відповідальності; визнання або навіть часткове визнання претензії ще не свідчить, що вимоги будуть виконані [14, 8–9].

Деякі науковці та практики вважають, що порядок досудового врегулювання господарських спорів взагалі не потрібен, бо він діяв ефективно лише завдяки особливостям радянської господарської системи, а в нових умовах не може ефективно застосовуватись і втратив популярність серед суб'єктів господарювання [15, 21]. Уявляється, що неможливо погодитись з такою думкою.

Українські господарські суди досить послідовно відмовляються надавати сили зобов'язанням щодо досудового врегулювання. Наприклад, у постанові Вищого господарського суду України від 6 серпня 2009 р. у справі № 50202/094-9/019 зазначено: «Щодо наполягання ЗАТ «СК «Авліта» на необхідності дотримання Придніпровською залізницею досудового претензійного порядку врегулювання спорів, то колегія суддів Вищого господарського суду України погоджується із висновками судів попередніх інстанцій, що Рішенням Конституційного Суду України від 9 липня 2002 р. визнано неконституційним встановлення, у тому числі і в договорах, обов'язкового досудового порядку врегулювання спорів для звернення за захистом порушеного права до суду» (також постанови ВГСУ від 28 травня 2008 р. № 16/272 та від 15 грудня 2009 р. № 14/167 містять відповідні положення).

Слід зазначити, що угоди про обов'язкове досудове врегулювання не є незаконними, що визнається і в Рішенні КСУ від 9 липня 2002 р. Укладання таких угод передбачене ст. ст. 5–7 Господарського процесуального кодексу України, які є чинними і не визнані неконституційними. До того ж у жодному з наведених судових рішень положення договорів щодо медіації не були визнані недійсними. Вони просто були проігноровані судами. Так відповідно до ст. 204 Цивільного кодексу України правочин є правомірним, якщо його недійсність прямо не встановлена законом або якщо він не визнаний судом недійсним.

З огляду на наведене практика українських господарських судів не відповідає законодавству та суперечить міжнародним тенденціям у сфері регулювання комерційних відносин. Судді мають за прикладом своїх швейцарських колег надавати положенням договорів про досудове врегулювання, щонайменше, сили матеріально-правових зобов'язань сторін. Якщо застереження про медіа-

цію не передбачають санкцій за їх невиконання, суди мають брати до уваги дії або бездіяльність сторін на досудовій стадії, наприклад, при оцінці добросовісності учасників правочину. Суддя може відкласти розгляд справи на строк, необхідний сторонам для проведення процедури врегулювання. Але це, звичайно, може відбутися, тільки якщо досудове врегулювання чітко встановлене в договорі та якщо відстрочення розгляду не порушуватиме прав жодної зі сторін.

На підставі вищезазначеного можливо зробити наступні висновки: досудовий порядок вирішення господарських спорів — це певне коло дій суб'єкта господарювання, направлених на розгляд та неупереджене розв'язання спору, шляхом застосування претензійного порядку, зазначеного діючим законодавством; зазначений порядок економить час; він дешевший, оскільки державне мито за подання позовної заяви до господарського суду у майнових спорах становить від 6 до 1500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (в залежності від ціни позову), плюс витрати на інформаційно-технічне забезпечення судового процесу, які мають бути відшкодовані боржником. Претензія ж вимагає лише витрати на подання її контрагенту — боржнику. Звичайно, не береться до уваги ситуація, коли необхідні додаткові витрати, пов'язані, наприклад, із проведенням експертизи тощо; у випадку безрезультатності досудового врегулювання спору, завжди можна звернутися до господарського суду як до компетентного органу держави; дозволяє зберегти нормальні ділові відносини з контрагентом, співпраця з яким вигідна для кредитора як тепер, так і в майбутньому; сприяє безпідставному допущенню розгляду спорів у господарських судах та підняттю ролі юриста та юридичної служби у досудовому вирішенні спорів. Також уявляється доречним внести зміни в процесуальне законодавство стосовно відповідальності за порушення строків розгляду претензії у вигляді штрафу.

Досудовий порядок є невід'ємною частиною господарського процесу, він опосередковує господарський спір та має притаманні йому матеріально-правові та процесуально-правові чинники, що дають підстави виділити зазначений порядок як окремий галузевий принцип господарського судочинства, що визначає зміст його діяльності.

Література

1. Прокопенко Я. Досудовий (претензійний) порядок врегулювання господарських спорів: перспектива та тенденції сьогодення // Підприємництво, господарство і право. — 2009. — № 6. — С. 44–46.
2. Каллистратова Р. Ф. Разрешение споров в государственном арбитраже / Р. Ф. Каллистратова. — М., 1961. — С. 21.
3. Беляневич В. Е. Господарський процесуальний кодекс України (із змінами і допов. станом на 1 серпня 2007 р.): наук.-практ. комент. / В. Е. Беляневич. — Вид. 3-тє — К.: Юстініан, 2009.
4. Гончар І. В. Претензійно-позовна робота органів державної податкової служби України: навч. посіб. / І. В. Гончар, В. Т. Капріца, Г. М. Самілік. — Ірпінь: Академія ДПС України, 2002. — 93 с.
5. Рибальченко Н. Конфлікти й протиріччя — у суді й поза ним // Правовий тиждень. — 2008. — № 47.

6. Господарське процесуальне право України : підручник / В. Д. Чернадчук, В. В. Сухонос, В. П. Нагребельний [та ін.]. — Суми : Університет. кн., 2006. — 331 с.
7. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / за заг ред. Г. Л. Знаменського, В. С. Щербини. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — С. 377.
8. Організація правової роботи та юридичного обслуговування підприємств : навч. посіб. / С. Ф. Домбровський. — Х. : Консум, 2005. — 396 с.
9. Горевий В. Досудове врегулювання господарських спорів: сутність проблеми, окреми шляхи їх вирішення / В. Горевий, О. Курдес // Підприємництво, господарство і право. — 2009. — № 9. — С. 90–92.
10. Хозяйственный кодекс Украины : науч.-практ. коммент. / под общ. ред. А. Г. Бобковой. — Х. : Изд. ФЛ-П Вапнярчук Н. Н., 2008. — 1296 с.
11. Абрамов Н. А. Хозяйственно-процессуальное право Украины : учеб. пособие (курс лекций) / Н. А. Абрамов. — Х. : Одиссей, 2002. — С. 40.
12. Письменна Л. Оформление претензии. Основные требования // Экспресс-анализ. — 2008. — № 19. — С. 33–36.
13. Коломийцев А. Претензионная работа // Экспресс-анализ законодательных и нормативных актов. — 2008. — № 15. — С. 34–37.
14. Стасюк С. Досудове врегулювання спору: можливість чи необхідність? // Юридична газета. — 2004. — 4 груд.
15. Миргородський Д. Актуальні проблеми доарбітражного врегулювання господарських спорів // Право України. — 1998. — № 3. — С. 20–22.

Анотація

Зуєва Л. Є. Шодо принципу досудового врегулювання господарських спорів. — Стаття.

Господарське судочинство базується на відправних, основних та базових положеннях, які є процесуальними принципами та які відображають сутність та його діяльність. Досудовий порядок врегулювання господарських спорів у випадках, передбачених законом, є обов'язковим та окремою стадією процесу, що виділяє його у окремий галузевий принцип судочинства.

Ключові слова: господарське судочинство, галузевий принцип, досудовий порядок, процесуальне законодавство.

Аннотация

Зуева Л. Е. О принципе досудебного урегулирования хозяйственных споров. — Статья.

Хозяйственное судопроизводство базируется на отправных, основных и базовых положениях, которые являются процессуальными принципами и которые отображают его сущность и деятельность. Досудебный порядок урегулирования хозяйственных споров в случаях, предусмотренных законом, является обязательным и отдельной стадией процесса, который выделяет его в отдельный отраслевой принцип судопроизводства.

Ключевые слова: хозяйственное судопроизводство, отраслевой принцип, досудебный порядок, процессуальное законодательство.

Summary

Zueva L. E. About Pre-trial order of settlement of economic disputes. — Article.

The Economic legal proceeding is based on *vidpravnikh*, substantive and base provisions which are judicial principles and which represent essence and his activity. Pre-trial order of settlement of economic disputes, in cases foreseen by a law, there is *obov'yazkovim* and by the separate stage of process which selects him in separate of a particular branch principle of the legal proceeding.

Keywords: economic legal proceeding, of a particular branch principle, pre-trial order, judicial legislation.